

Спеціалізованій вченій раді Д41.086.04
Національного університету
«Одеська юридична академія»
65009, Одеса, Фонтанська дорога, 23

Відгук офіційного опонента

на дисертацію Борисова Євгена Євгеновича

на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.11 – міжнародне право на тему «Відступ держав від міжнародних
зобов'язань у сфері прав людини: теорія та практика»

Актуальність теми дослідження. Питання відступу держав, зокрема й України від власних міжнародних договірних зобов'язань у сфері прав людини є важливим як для міжнародного права, так й для відповідних національних правових систем. Адже збройні конфлікти, умови надзвичайного стану та інші надзвичайні події періодично трапляються у країнах, що взяли на себе потужні зобов'язання у сфері прав людини, що зумовлює вжиття національною владою відповідних заходів.

Зокрема парламентською постановою від 21 травня 2015 р. № 462-VIII було схвалене Заяву Верховної Ради України про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Цей акт стосувався відступу від зобов'язань, визначених п. 3 ст. 2, ст.ст. 9, 12, 14 та 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст.ст. 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на період до повного припинення збройної агресії Росії, а саме до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Росією, російських окупаційних військ, їх військової техніки з території України, відновлення повного контролю України за державним кордоном України, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України.

За таких умов реалізація зазначеного акту поставила перед вітчизняною владою та правовою системою значні виклики. Їх успішне вирішення

вбачається неможливим без активного опрацювання відповідної доктрини, повністю відсутній в Україні до 2014 року. Наведене зумовлює безперечну актуальність теми дисертаційного дослідження здобувача.

Характерно, що до цього часу як в Україні, так і в окремих інших центрах науки міжнародного права питання визначення та окреслення ефективних засобів міжнародного правового впливу на процеси реалізації міжнародних стандартів прав людини часто зводиться до опису та апології потреби різноманітного удосконалення роботи правоохоронних органів та судів. Водночас не стає предметом глибокого наукового правового дослідження низка питань, без вирішення яких важко очікувати прогнозованих змін у засадах функціонування таких правових механізмів, а саме: як ефективно захистити міжнародно гарантовані права людини за умов, коли в державі відбувається гостра управлінська криза, зокрема зумовлена збройним конфліктом.

Можна відмітити, що Є.Є. Борисов, здійснивши науковий аналіз проблематики із обґрунтованою вище актуальністю, не лише довів потребу у комплексному погляді на ці наднаціональні правові проблеми з боку сучасної практики, але й поставив певну сукупність нових питань, від вирішення яких залежить розбудова системи сучасного міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. Робота Є.Є. Борисова охоплює проблемні питання правомірного відступу держав від власних зобов'язань у сфері прав людини, зокрема й доктринального розуміння правомірності такого відступу та міжнародну практику вирішення спорів щодо правомірності такого відступу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Зміст наукової праці Є.Є. Борисова надає можливість стверджувати, що дисертанту вдалося реалізувати поставлену мету дослідження. Представлені здобувачем наукові результати, висновки та практичні рекомендації дисертації є обґрунтованими

та достовірними. Дослідження Є.Є. Борисова характеризується послідовністю й логічністю викладення, стислістю та чіткістю висновків.

Серед іншого, автор обґрунтовано вказує на невирішеність питання порівняння юридичної сили універсальних угод щодо договорів та щодо прав людини, існує проблема застосування Віденської конвенції 1969 р. до угод у сфері прав людини, які набули чинності раніше цієї конвенції (підрозділ 1.3. дисертації). Є.Є. Борисов вірно пропонує виділити низку загальних принципів відступу держав від зобов'язань універсальних договорів з прав людини системи ООН. Він обґрунтовано пропонує віднести до них спеціальну повну заборону дерогації щодо катувань та низки громадянських і політичних прав, не встановлення механізмів дерогації для свободи від дискримінації за гендерною та расовою ознаками та для прав дитини й людей з інвалідністю, крім економічних соціальних і культурних, а також для інших, ніж катування жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

До цих принципів Є.Є. Борисов також відносить встановлення спеціальних механізмів дерогації для інших громадянських і політичних прав, ніж ті, відступ від яких заборонено, та водночас широкі та гнучкі формулювання щодо можливості держав відступати від обов'язків у сферах економічних соціальних ті культурних прав людини (підрозділ 2.1. дисертації). Дисертант обґрунтовано відзначає, що на європейському регіональному рівні ключовий механізм дерогації було запроваджено після схвалення Європейської конвенції з прав людини, ст. 15 якої передбачає процедури відступу від зобов'язань, та після розвитку системи конвенційних органів за цим договором, таких як Комісія та Європейський суд з прав людини. При цьому, як влучно констатує Є.Є. Борисов, практика приєднання до Європейського суду та її застосування країнами Ради Європи свідчить, що механізми застережень щодо специфіки національної реалізації окремих норм Конвенції 1950 р. та механізми відступу від цих норм розглядаються у цих державах як різні правові процедури (підрозділ 2.2 дисертації).

Автор вірно констатує, що процедура відступу Україною від зобов'язань (дерогації) за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права та Конвенцією 1950 р. була реалізована через затвердження відповідної Заяви парламентською постановою, а також наступне повідомлення про цю Заяву та про схвалені спеціальні закони з питань обмеження прав людини в зоні антитерористичної операції шляхом подання структурами МЗС України Вербальних нот з Деклараціями та додатками до них до Генеральних секретарів відповідно ООН та Ради Європи, а також через подання відповідної інформації до Європейського суду.

Дисертацію Є.Є. Борисова виконано на виконання приписів Національної стратегії у сфері прав людини, схваленої Указом Президента України № 501/2015 від 25 серпня 2015 р. та відповідно до планів науково-дослідних робіт Міжнародного гуманітарного університету й Національного університету «Одеська юридична академія». Зокрема робота реалізована в рамках комплексних тем «Україна і світ у контексті становлення і розвитку соціогуманітарної сфери» на 2010–2016 рр. та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 рр.

Наукова новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Положення дисертації Є.Є. Борисова є науково обґрунтованими, вони спираються на велику кількість опрацьованих джерел (більш ніж 240), з яких значну складову становлять іноземні, насамперед англомовні публікації (більш ніж 170). Влучно вжита методологія забезпечує в цілому логічні та вірні висновки й рекомендації дисертаційного дослідження здобувача. Новизна наукових положень дисертаційної роботи Є.Є. Борисова полягає в тому, що вона є комплексним дослідженням отриманих у рамках теорії міжнародного права результатів стосовно відступу держав від власних зобов'язань у сфері прав людини (дерогації). Є.Є. Борисов здійснив новаторський науковий системний аналіз теоретичних конструкцій щодо сутності, змісту й системотворчих чинників цієї проблеми, а також

запропонував теоретико-методологічні засади вдосконалення механізмів відповідного міжнародного та національного правового регулювання.

Серед найбільш значущих результатів новизни дослідження можна відзначити авторські погляди щодо виконання Україною зобов'язань у сфері прав людини в умовах російської агресії та тимчасової окупації низки територій, із відзначенням обмеженості відповідальності держави за порушення прав людини на території, яку вона не контролює, та суб'єктами, яких вона не контролює; із визначенням, що в умовах, коли держава-жертва не може гарантувати на окупованій території дотримання прав, які не підлягають дерогації, її відступ від інших зобов'язань на такій території не має практичного сенсу та формального значення.

Є.Є. Борисовим було охарактеризовано систему доктринальних поглядів стосовно відображення правомірності дерогації та її наслідків за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. у вимірі відповідної практики Європейських комісії та суду з прав людини за міждержавними та індивідуальними заявами, зокрема щодо розгляду по суті процедур дерогації виключно за умов її застосування відповідною державою, серед іншого стосовно відносно тривалих позасудових арештів заявників, що супроводжувалися або могли супроводжуватися катуванням чи жорстоким поведінням з ними, або обмеженням їх процесуальних прав.

У дисертації об'єктивно висвітлено наукові пропозиції щодо класифікації форм відступу від зобов'язань (дерогації) у сфері прав людини, за якими універсальні договори у сферах заборони гендерної та расової дискримінації, а також заборони катувань, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання не передбачають механізмів дерогації, а універсальні договори у сферах прав дитини, осіб з інвалідністю, економічних, соціальних і культурних прав передбачають широкі та гнучкі формулювання щодо підстав відступу держав від власних

зобов'язань. Робота містить й інші позитивні висновки та пропозиції, відображені в дисертації та авторефераті.

Практична значущість результатів дослідження визначається можливістю впровадження його результатів у навчальний процес вищих навчальних закладів України, а також використанням власних доробок автором для відпрацювання завдань, у сфері розбудови ефективних механізмів захисту прав людини, зокрема й в умовах міждержавного конфлікту. Підготовлені дисертантом пропозиції можуть бути використані суб'єктами законодавчої ініціативи, органами виконавчої та судової влади України, правоохоронними органами, правозахисниками та адвокатами, вченими та викладачами вищих навчальних закладів.

Необхідно також констатувати повноту викладу результатів дисертаційного дослідження Є.Є. Борисова в опублікованих ним працях. Не можна не обминути увагою й достатню кількість цих друкованих робіт Є.Є. Борисова, які свідчать про комплексність фактичної роботи дисертанта в межах обраної проблематики, про залучення здобувача до наукових дискусій з актуальних проблем міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Автором здійснено цілісне наукове дослідження, матеріал викладено послідовно та відповідно до логіки наукового пошуку, результати дослідження оприлюднено системно. Наукові положення, рекомендації та висновки дисертації є достовірними. Слід констатувати достатню новизну та якість, варіативність джерельної бази, певну складову якої вперше запроваджено до наукового обігу. Автореферат дисертації відображає її зміст, його оформлено відповідно до встановлених вимог.

Зауваження щодо змісту дисертаційної роботи. Окремі положення дисертації потребують коментарів з боку автора або можуть мати інше доктринальне вирішення.

1. У підрозділі 1.1 дослідження багато уваги приділено розвитку світової наукової та філософської думки у вимірі відступу держави від власних

зобов'язань. Водночас у цій частині роботи практично не згадуються вітчизняні автори, не аналізується відповідна доктрина, що формувалася на українських теренах до ХХІ ст.

2. В рамках підрозділу 1.2 автором ретельно висвітлено механізми відступу від конвенційних зобов'язань у сфері трудових та соціальних прав на прикладі конвенцій, схвалених під егідою Міжнародної організації праці. Водночас автором здійснене аналіз відповідних актів лише за період 1920-1940 років і наступні конвенції МОП на наявність відповідних механізмів не проаналізовано.

3. У підрозділі 1.3 автор приділяє значну увагу співставленню Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. та універсальних угод у сфері прав людини, ставлячи питання застосовності механізмів цієї конвенції для таких універсальних угод, зокрема для держав, які не є її членами. Але у наступному дисертант вірно наводить позицію Міжнародного суду ООН, за якою відповідні норми Віденської конвенції визнаються універсальним звичаєм. За таких умов значна увага відповідним формальним питанням у роботі потребує на додаткове обґрунтування.

4. Дослідження автором у підрозділі 2.1 аспектів дерогації за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права значно виграло б за умов аналізу автором конкретних рішень Комітету з прав людини ООН у яких би підлягала застосуванню ст. 4 Пакту.

5. У дисертації та авторефераті в цілому вірно висвітлено процедури дерогації, застосовані в Україні з 2015 р. Водночас автор не згадує у авторефераті, зокрема у його висновках ситуацію запровадження в Україні у 2019 р. військового стану та відповідних спроб здійснити додаткову дерогацію у такій ситуації.

6. Робота в цілому виграла б від висвітлення автором національних нормативних процедур здійснення дерогації на прикладі окремих іноземних

держав, відступ від зобов'язань яких у наднаціональних структурах досліджено у роботі (Великобританія, Туреччина тощо).

Наведені зауваження переважно мають дискусійний характер, запрошують автора до пояснень і не принижують рівня дисертації Є.Є. Борисова, не знімають загальну позитивну оцінку достовірності результатів дослідження. Представлена дисертація є науковим дослідженням, що свідчить про вирішення важливої проблеми в науці міжнародного права з питань відступу держав від власних зобов'язань у сфері прав людини.

Дисертація Є.Є. Борисова містить висунуті особисто здобувачем науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення, а також характеризується єдністю змісту і свідчить про внесок здобувача в науку. Дисертаційна робота Є.Є. Борисова у повному обсязі відповідає паспорту спеціальності 12.00.11 – міжнародне право. У публікаціях дисертанта й авторефераті відбито основні положення дисертації. Таким чином дисертація Борисова Євгена Євгеновича «Відступ держав від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини: теорія та практика» в цілому відповідає вимогам, встановленим Порядком присудження наукових ступенів, схваленим постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 у чинній редакції, а її автор – Є.Є. Борисов – може претендувати на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного
університету ім. Т. Шевченка

С. Д. Білоцький

Підпис засідача
вченої сесії
КАРАУЛЬНА Н.В.
04.03.2020р.

